

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 371:811.161.2+378.016:82.09

Л.О. Базиль,

докторант кафедри педагогічної майстерності

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,

кандидат педагогічних наук, доцент

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ ЯК СИСТЕМНИЙ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ ФЕНОМЕН

Під впливом інноваційних процесів заактуалізовано значимість літературознавчої освіти як ефективного способу оволодіння особистістю необхідними інструментами мовомислення і творчої самореалізації: вмінням читати, адекватно сприймати, виокремлювати й усвідомлювати сенси твору, логічно й правильно висловлювати міркування, творчо інтерпретувати осмислену інформацію. Особливою цінністю для кожної людини нині стала індивідуально-особистісна здатність і готовність розуміти (декодувати) сенси тексту, що забезпечується ґрунтовною літературознавчою підготовкою, результатом якої є літературознавча компетентність. Перед учителем-словесником постали такі завдання: сформулювати у підростаючого покоління високий рівень читацької культури шляхом глибокого усвідомлення словесного мистецтва; виробити в учнів сталу потребу опановувати національні духовні цінності; виховати внутрішню необхідність осмислювати твори вітчизняної класичної і новітньої літератури протягом усього життя для повноцінного усвідомлення і переосмислення сенсів, закладених у тексті кожного твору. Виконання окреслених завдань в умовах фрустраційного полікультурного середовища істотно ускладнило фахову діяльність словесника, зумовлену реалізацією літературознавчої компетентності, що й актуалізувало наукову проблему вивчення природи особистісно-професійного феномена.

У системі вищої освіти над визначенням сутності літературознавчої компетенції працюють російські дослідники Т.В. Балихіна, М.І. Вітошко, Є.А. Кашкар'єва, Т.В. Мардаєва, А.О. Соломонова, О.В. Сосновська та ін. Науковці стверджують, що літературознавча компетенція входить до загальної структури філологічної компетентності педагога і передбачає сукупність знань, умінь і навичок, пов'язаних із досягненням мети і завдань шкільної літературної освіти. Зокрема, А.О. Соломонова під літературознавчою компетенцією розуміє досконале володіння особистістю знаннями про історію розвитку літератури, її різні варіанти періодизацій, термінологічним апаратом курсу тощо [6]. М.І. Вітошко розкриває сутність літературознавчої компетентності як певної сукупності літературознав-

чих знань, здатність до осмислення літератури як різновиду мистецтва слова, систематизації історико- і теоретико-літературних знань. Серед найбільш значущих умінь дослідниця виокремлює вміння сприймати й характеризувати твір як художню цілісність із урахуванням його специфіки, вміння використовувати відомості з історії і теорії літератури у процесі інтерпретації й оцінювання художніх творів, вміння усвідомлювати художні явища на тлі історико-культурної епохи і стильових течій [2]. У працях українських учених, присвячених розкриттю змісту професійної компетентності вчителя-філолога і його літературознавчої підготовки (О.Є. Бондарєва, О.А. Галич, М.І. Гнатюк, О.О. Ісаєва, Г.Д. Клочек, Ю.І. Клочек, В.П. Марко, М.К. Наєнко, О.Є. Поляруш, О.М. Семенов, А.Л. Ситченко, І.В. Соколова, А.О. Ткаченко та ін.), висвітлено окремі сутнісні ознаки літературознавчої компетентності, проте не надано вичерпних цілісних теоретичних уявлень про зміст феномена, що пов'язано з дослідницькими інтересами науковців і обмеженням їхніх праць окремими ракурсами. Зважаючи на маловживаність поняття «літературознавча компетентність» у галузі професійної освіти та відсутність праць, у яких було б подано вичерпне цілісне теоретичне уявлення про зміст феномена, у цій статті висвітлено природну сутність літературознавчої компетентності шляхом використання моделювання як найбільш адекватного методу наукового пізнання складних системних об'єктів.

Вивчивши та узагальнивши наявні підходи до розкриття змісту і структури категорій «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність учителя», структуру літературознавчої компетентності уявляємо як систему, яка складається з окремих підсистем, що виявляються в індивідуально-особистісній і професійно-діяльній площинах. *На індивідуально-особистісному рівні* літературознавча компетентність забезпечує високий ступінь володіння особистістю необхідними інструментами мовомислення і творчої самореалізації: готовність вмотивовано, адекватно сприймати, виокремлювати й усвідомлювати сенси твору (декодувати і розшифрувати смисли, за-

кладені в тексті), логічно й правильно висловлювати міркування, творчо інтерпретувати осмислену інформацію (кодувати інформацію) тощо. Отже, в індивідуально-особистісній площині літературознавча компетентність сприяє самоорганізації і самореалізації фахівця відповідно до запитів на рівні держави і суспільства, потреб навчальних закладів, вимог фахової діяльності вчителя української мови і літератури, в якій і виявляється у формі професійної компетентності. *На професійно-діяльничому рівні* літературознавча компетентність забезпечує високоякісну літературознавчу працю вчителя української мови і літератури. Осмислення феномена в означеній площині слід здійснювати з урахуванням специфічної природи літературознавства, що потребує вивчення складників внутрішнього наповнення літературознавчої компетентності як системної особистісної якості і визначення її співвідношення з професійною компетентністю.

Відтак постає необхідність побудови моделі літературознавчої компетентності, в якій будуть відображені всі характеристики дійсного об'єкта наукового пізнання з точки зору індивідуально-особистісної і професійно-діяльничої площин. Створити таку модель можна на основі поєднання моделей двох типів: що йдуть «від особистості» (персонологічний підхід) і «від професії» (професіографічний підхід) [8, 535–536]. Це дасть змогу простежити природу і рівні вияву літературознавчої компетентності в контексті особистісного (зокрема, ціннісно-мотиваційного), освітнього (зокрема, когнітивного), концептуального (зокрема, нормативного) й діяльничого (у тому числі операційно-технологічного і рефлексивного) компонентів. Кожна складова феномена й компетентність загалом можуть визначатися на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях («молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст», «магістр») і забезпечувати продуктивну професійну діяльність, не виключаючи подальшого саморозвитку й самовдосконалення вчителя.

На основі осмислення наявного досвіду розробки різноманітних концептуальних моделей і поєднання ключових положень наукових підходів, що можуть бути методологією формування означеної особистісно-професійної якості, критичного осмислення вироблених теоретичних позицій і отриманих результатів проведених експериментальних досліджень (даних пілотажних обстежень, констатуючого експерименту, аналізу практичної роботи у педагогічних навчальних закладах) ми спробували побудувати модельну конструкцію літературознавчої компетентності вчителя української мови і літератури. При цьому прагнули відобразити такі істотні сторони, характеристики феномена та їх зв'язки, які можуть розглядатися як ідеальні еталони, нормативні стандарти літературознавчої діяльності словесника, зумовлені ви-

могами професії, інструмент діагностики, джерело коригувальних і формуючих впливів. Крім того, у моделюванні літературознавчої компетентності використовували системно-структурний і динамічний принципи, враховували положення про те, що будь-яка схема, опис, конструкція спрощують розмаїття реального змісту такого складного багатовимірного простору, яким є літературознавча праця вчителя літератури, і тому вимагають урахування низки закономірностей: 1) об'єктивності відображення концептуальної конструкції щодо реальних властивостей феномена; 2) цілісності виокремлених компонентів і зв'язків у структурі феномена; 3) адекватності змісту поданих складових і відношень істотним ознакам дефініції. Це дало змогу не лише виділити сутнісні сторони, базові складові літературознавчої компетентності, визначити їхні функціональні зв'язки, але й прогнозувати, моделювати на цій теоретичній базі процес формування літературознавчої компетентності майбутнього словесника.

Особливістю побудови концептуально-теоретичної моделі літературознавчої компетентності є ідея та відповідно спроба здійснити як продуктивну інтеграцію індивідуально-особистісних сутнісних і професійно-діяльничих характеристик феномена, так і диференціювати провідні компоненти цілісної системи. В основі створеної моделі особистісно-професійного феномена закладено положення філософського рівня методології, що корелює із світоглядною позицією процесу пізнання і перетворення дійсності. Для побудови моделі літературознавчої компетентності обрано знанневий, системний, синергетичний, особистісно-діяльничий, аксіологічний, екзистенціальний, акмеологічний і креативний підходи. Так, для розкриття предметного змісту літературознавчої компетентності доцільним є використання здобутків знанневого підходу. Урахування наукових положень праць Н.В. Гузій, Я.Л. Коломінського, А.О. Реана, П.Є. Решетнікова та ін. дозволило визначити такі структурні одиниці літературознавчої компетентності: знання сутності успішної літературознавчої діяльності; фахові, тобто літературознавчі, знання взагалі; академічна зрілість словесника, яка характеризується широтою його наукового тезаурусу й інструментарію щодо осмислення художніх явищ літературного процесу, здобутків літературознавства тощо, що становлять складноструктуровану сукупність теоретичних і інструктивно-практичних знань.

Доцільність використання системного підходу — у можливості цілісного усвідомлення складної природи літературознавчої компетентності, у взаємозв'язках окремих підсистем. Системний підхід допомагає виокремити інтегративні системні властивості та якісні характеристики, які відсутні в окремих компонентах системи, і ґрунтується на таких положеннях:

— вивчення складного системного об'єкта як певної цілісності;

— виявлення й упорядкування множинних складових, кількісних та якісних параметрів особистісно-професійного феномена;

— з'ясування способів взаємозв'язків між виокремленими складовими шляхом пошуку системоутворювальних властивостей, а також визначення ієрархічної підпорядкованості виявлених складників;

— осмислення кожного з компонентів як автономного об'єкта системного аналізу;

— розкриття принципової можливості послідовного формування й подальшого розвитку системних якостей літературознавчої компетентності.

Усвідомлення багатовимірності літературознавчої компетентності можливе на основі урахування концептуальних положень праць системологів П.К. Анохіна, В.Г. Афанасьєва, І.В. Блауберга, М.С. Кагана, Ф.Ф. Корольова, Н.В. Кузьміної, В.М. Садовського, Е.Г. Юдіна та ін. Це дає змогу визначити літературознавчу компетентність учителя української мови і літератури як складну багаторівневу ієрархічну структуру, що встановлює відповідність фахівця вимогам системи шкільної літературної освіти. Досліджуваний феномен може бути представлений сукупністю чітко окреслених підсистем. Основними характеристиками досліджуваного феномену в аспекті означеного підходу є цілісність, єдність, ієрархічність і емерджентність (системність) теоретичної і практичної готовності словесника до літературознавчої діяльності, зумовленої вимогами професії, що передбачає, по-перше, наявність літературознавчих знань, філологічних умінь, літературних здібностей та «інструменталізованої діяльності» [5] з перетворення об'єктів (спільно із суб'єктом і процесом літературознавчої діяльності), по-друге, сформованість аксіосфери й практичного досвіду, діалектична взаємодія яких забезпечує ефективність і результативність педагогічної дії філолога.

Урахування вимоги щодо здатності складників літературознавчої компетентності автономно розвиватися й саморозвиватися, тобто трансформуватися у нові якісні стани, вказувати на напрямки динамічних тенденцій аргументує доцільність використання у створенні моделі методології синергетичного підходу. Відповідно до ідей В.А. Аршинова, Ю.А. Данілова, Б.Б. Кадомцева, С.П. Капіци, О.М. Князевої, І.Р. Пригожина, С.П. Курдюмова, А.Ю. Лоскутова, Дж. Ніколса, І. Стенгерса, Г. Хакена та ін. літературознавча компетентність є особливою самостійною відкритою і дисипативною системою, відмінною від інших природних і суспільних явищ, яка функціонує на основі діади «свобода — необхідність», що визначає механізми її самоорганізації й саморозвитку, відтворює особистісно-виражальну й особистісно-відповідальну творчість (М.С. Каган). Завдяки відкритості, ба-

гаторівневості, нелінійності літературознавчої компетентності їй притаманні синергетичні властивості.

У контексті особистісно-діяльнісного підходу сутність літературознавчої компетентності можна усвідомити на основі виокремлення компонентів, що характеризують словесника як особистість і як суб'єкта літературознавчої діяльності. Відтак під літературознавчою компетентністю слід розуміти складну властивість особистості (якщо брати за основу позицію Н.В. Кузьміної); професійно значиму, інтегративну якість особистості (за В.М. Введенським, О.І. Гурою, Л.Б. Волошко, М.І. Лук'яновою); сукупність здібностей, якостей і властивостей особистості; здатність особистості; інтегративне особистісне утворення, яке відображає єдність теоретичної і практичної готовності; сукупність комунікативних, конструктивних, організаторських умінь; структуру психічних властивостей, що формується внаслідок інтеграції досвіду, теоретичних знань, практичних умінь, значущих для педагога особистісних якостей й характеризується мобільністю, гнучкістю, критичністю (С.О. Демченко) тощо. Прийняття виокремлених світоглядних позицій дослідників дає змогу уявити літературознавчу компетентність як специфічний професійно-особистісний феномен, а не механічний результат діяльності вчителя під впливом внутрішніх (індивідуально-психологічних) чи зовнішніх (педагогічних, соціокультурних) факторів, на що зорієнтовує використання лише системного підходу.

Акцентування уваги на особистісному характері феномена літературознавчої компетентності аргументує необхідність осмислення змісту і структури літературознавчої компетентності з позицій екзистенціального підходу, розробники якого (А. Камю, С. Керк'єгор, Ж.-П. Сартр, В. Франкл, М. Хайдеггер та ін.) вказують на унікальність, індивідуальність, неповторність кожного індивіда, кожної особистості, окремого людського буття. Характерною ознакою природи досліджуваного об'єкта є особистісне ставлення індивіда до здобуття літературознавчих знань, умінь і навичок, а також до власної професійної праці. Відтак літературознавча компетентність крізь призму екзистенціального підходу є сукупністю властивостей особистості, що визначають ціннісне ставлення індивіда до літературно-художньої практики і літературознавства, літературознавчої підготовки й складного процесу оволодіння літературознавчою компетентністю, інтерес до модернізації системи шкільної літературної освіти. Це — вияв свідомого, обґрунтованого й відповідального вибору індивіда, його власної позиції й активності у створенні певних відношень у площині літературознавчої науки і шкільної літературної освіти. У вимірі екзистенціального підходу літературознавча компетентність — це особлива

цінність для кожного індивіда, яка реалізується через індивідуально-особистісну здатність і готовність людини розуміти, кодувати й декодувати ціннісні сенси тексту. Означений феномен є своєрідною життєвою позицією вчителя української мови і літератури, реалізація якої в кожній ситуації має певний смисл і потребує пошуку відповідального варіанта вирішення суперечливого завдання шкільної літературної освіти.

Необхідність повноцінного усвідомлення природи літературознавчої компетентності як особливої цінності індивіда аргументує доцільність застосування у побудові моделі досліджуваного феномена ключових позицій аксіологічного підходу. Студіювання наукових праць К.О. Альбуханової-Славської, Б.С. Гершунського, З.М. Курлянд, М.С. Розова, О.С. Цокур та ін. дає змогу визначити літературознавчу компетентність як цінність особистості, зорієнтовану на включення людини в загальнокультурний світ цінностей, у площині якого індивід реалізує себе і як особистість, і як фахівець.

Серед актуальних підходів наукового простору — акмеологічний. Важливість його використання у побудові моделей складних об'єктів дослідники обґрунтовують постулюванням методологічного принципу єдності свідомості і діяльності. Означену закономірність висвітлено у працях С.Л. Рубінштейна, Б.Г. Ананьєва, О.М. Леонтьєва, Б.М. Теплова, С.Д. Смірнова та ін. і широко підтримано сучасними науковцями. Отже, у побудові моделі літературознавчої компетентності ми можемо опиратися на акмеологічне тлумачення її природи. Висновки провідних досліджень із проблем акмеології О.О. Бодальова, А.О. Деркача, В.Г. Зазикіна, Н.В. Кузьміної, А.В. Мудрика, В.О. Слассьоніна, Н.Ф. Талізної, В.Н. Тарасової та ін. спонукають до осмислення природи літературознавчої компетентності в її діяльнісних і особистісних проявах, оскільки під час виконання літературознавчої діяльності, зумовленої вимогами професії вчителя-філолога, розвивається індивідуально-особистісний потенціал фахівця. Відтак засвоюються нові способи й алгоритми вирішення фахових завдань, удосконалюється система професійних умінь і навичок, а також набуваються нові знання, розширюється кругозір, розвиваються складні загальні та спеціальні можливості, зміцнюються індивідуально-ділові й професійно важливі якості, що змінює систему потреб і цінностей суб'єкта праці, мотиваційну сферу особистості, без чого нові продуктивні технології не можуть бути опановані [3, 307].

Використання досягнень акмеології у моделюванні літературознавчої компетентності вчителя української мови і літератури сприяє усвідомленню її як складної інтегративної якості, що забезпечує творче розв'язання завдань шкільної літературної освіти. Адже здатність до постійного

поповнення літературознавчих знань, розвитку вмінь і особистісних професійно значущих якостей, спрямованість до професійно-творчого саморозвитку і самореалізації нині є домінуючими показниками результативності фахової праці словесників. Отже, крізь призму акмеологічного підходу у структурі професійної компетентності педагога-філолога літературознавчу компетентність визнаємо однією із основних складових. За своєю сутністю означена якість становить структуровану систему літературознавчих умінь і знань про літературу як особливий вид мистецтва, про художній текст як об'єкт літературознавчого дослідження, про види, методики і технології літературознавчої праці, зумовленої професійною діяльністю вчителя української мови і літератури. Як найвищий рівень літературної освіченості особистості, що ґрунтується на фундаментальній підготовці, формуванні комплексу розвинених умінь самостійно здійснювати літературознавчий аналіз художніх фактів і явищ та їх адекватної творчої інтерпретації, літературознавча компетентність в умовах полікультурного суспільства забезпечує успішність здійснення шкільної літературної освіти.

Перенесення здобутків акмеології у площину формування літературознавчої компетентності учителя української мови і літератури дає змогу стверджувати, що означений феномен є системою знань і вмінь, які забезпечують цілісне уявлення про літературний простір, а також усвідомлення унікальності і специфіки літератури як особливого різновиду мистецтва. Як складова професійної компетентності словесника літературознавча компетентність ґрунтується на інтелектуальній, перцептивній, текстологічній, рефлексивній, герменевтичній, інтерпретаційній, читацькій, літературній, культурознавчій, мистецтвознавчій, етичній, дискурсивній, інформаційній, дослідницькій, евристичній, креативній, психологічній, педагогічній, методичній і технологічній компетенціях. Приймаючи позицію Н.В. Кузьміної, наголосимо, що кожний різновид компетенції містить також гностичний, проєктувальний, регулятивний (конструктивний) і комунікативний складники. Гностичний компонент поєднує в собі систему знань, необхідних для успішного виконання певного виду діяльності, проєктувальний — знання про процеси, прогнозування і передбачення, регулятивний — уміння здійснювати вплив на оточення, комунікативний компонент виявляється у спілкуванні [4].

З огляду на творчий характер літературознавчої праці вчителя української мови і літератури й іманентну притаманність креативності усім педагогічним працівникам логічним є усвідомлення літературознавчої компетентності у площині креативного підходу. Його прибічники (Дж. Гілфорд, В. Дафф, О.В. Морозов, Дж. Рензулле, К. Тейлор, Е. Торренс, Д.В. Чернілевський та ін.) виходять із

того, що людина — це істота, яка розвивається у динамічному світі. Відтак їй іманентно притаманна креативність — здатність до змін і перетворень. У результаті проведеного наукового дослідження виокремлено такі ключові позиції щодо з'ясування сутності літературознавчої компетентності у контексті наукових підходів, що стали підґрунтям побудови моделі означеного об'єкта:

1) літературознавча компетентність виявляється в індивідуально-особистісній і професійно-діяльнісній площинах;

2) літературознавча компетентність характеризує рівень сформованості професійної компетентності вчителя української мови і літератури, від якого залежить успішність фахової праці вчителя-словесника;

3) літературознавча компетентність структурно поєднує освітньо-змістовий, ціннісно-орієнтаційний і діяльнісно-практичний компоненти, до складу яких входять літературознавчі знання, уміння, навички, філологічні здібності, естетичний смак та інші індивідуально-особистісні якості, організовані у складну структуру компетенцій, які сприяють адекватному сприйняттю, розумінню, усвідомленню й інтерпретації художніх творів, наукових, літературно-критичних і публіцистичних праць;

4) стрижневою частиною літературознавчої компетентності вчителя української мови і літератури у зв'язку з домінуванням комунікативного аспекту його професійної діяльності є перцептивна складова;

5) формування літературознавчої компетентності відбувається за допомогою таких самих методів, як і формування професійної компетентності фахівця взагалі, завдяки оволодінню майбутнім словесником системою літературознавчих знань, умінь, розвитку філологічних здібностей, естетичного смаку і проходженню ним різних видів фахової практики.

Таким чином, вихідними категоріями осмислення одиниць змісту і структури досліджуваного феномена є «літературознавство» і «компетентність учителя української мови і літератури». Літературознавство в дослідженні усвідомлюємо як цілісне утворення, на якому ґрунтується літературознавча діяльність учителя, що допомагає йому знайти ефективний, найбільш оптимальний і правильний підхід до осмислення певного художньо-літературного явища в кожній унікальній ситуації фахової праці. Літературознавство виступає посередником, по-перше, між загальними нормативними вимогами професіограми вчителя української мови і літератури і тактикою його педагогічної позиції, а по-друге, у взаємодії вчителя як суб'єкта літературознавчої діяльності з учасниками навчально-виховного процесу.

Сутність категорії «компетентність учителя української мови і літератури» розкриває цілісність, комплексність, багаторівневість і багато-

компонентність досліджуваного феномена. На нашу думку, літературознавча компетентність також взаємопов'язана із професійною компетентністю вчителя української мови і літератури. Нині загальне визнання отримала дефініція, згідно з якою професійна компетентність педагога є результатом як здобуття професійної освіти, так і практичної діяльності майбутнього фахівця.

Ураховуючи зазначене і з огляду на об'єкт наукового пошуку, виходимо із багатоаспектного розуміння сутності літературознавчої компетентності: 1) у контексті професійної підготовки майбутнього вчителя це — проміжний результат, інтегральна якість особистості студента-філолога; 2) крізь призму фахової праці словесника це — процес його літературознавчої діяльності; 3) в суб'єктно-особистісному ракурсі це — особистісний стан вчителя-професіонала. При цьому ми керувалися думкою, що літературознавча компетентність як *проміжний результат* характеризується сукупністю об'єктивних і суб'єктивних передумов щодо виконання літературознавчої діяльності, як *результат особистісно-професійного розвитку* є сукупністю особливостей людини-фахівця, що відображають рівень відповідності або невідповідності літературознавчої підготовки випускника ВНЗ нормативним вимогам державних освітніх стандартів, засадничим положенням і закономірностям літературознавчої науки. Літературознавча компетентність учителя української мови і літератури потребує постійної реалізації і таким чином забезпечує певний якісно-кількісний рівень літературознавчої діяльності відповідно до вимог означеної професії. Досліджуваний феномен як властивість особистості є результатом онтогенезу індивіда у процесі виконання ним літературознавчої діяльності. Літературознавча компетентність як *необхідний компонент процесу* фахової діяльності характеризує рівень володіння вчителем української мови і літератури способами, методами і прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованих підходів, алгоритмів, методів, принципів і норм літературознавчої діяльності. Як *особистісний стан учителя-професіонала* вона є індивідуально-психічним утворенням, світоглядною позицією словесника, що визначає рівень його акме.

Фундаментальною основою визначення сутності літературознавчої компетентності вчителя української мови і літератури в означених площинах слугували концептуальні теоретичні праці вчених про літературознавство як наукову галузь, літературну свідомість як важливий компонент світогляду особистості, роль читачької культури в загальнокультурному розвитку людства, що висвітлюють специфічну природу літературознавчих феноменів, а також науково-педагогічні праці про професійну компетентність учителя української мови і літератури.

Так, у площині «інтегральна властивість особистості» літературознавча компетентність є певною сукупністю найбільш стійких індивідуально-особистісних особливостей фахівця, що постійно реалізуються й забезпечують якісно-кількісний рівень літературознавчо-професійної діяльності, характерний для вчителя української мови і літератури на відміну від фахівців інших філологічних спеціальностей. Водночас літературознавча компетентність як індивідуально-особистісна властивість є результатом постійного розвитку фахівця, що має місце як у процесі літературознавчої діяльності, так і в процесі подальшого навчання в системі післядипломної підготовки чи самоосвіти. Наведена думка переконує у взаємозв'язках між площинами «літературознавча компетентність як інтегральна властивість особистості» і «літературознавча компетентність як процес фахової діяльності». В означеному вимірі літературознавча компетентність характеризується динамікою на кожній стадії діяльності: початок, перебіг (екстенсивний або інтенсивний розвиток, стагнація, деградація тощо), завершення. Відтак процесуальний аспект вивчення досліджуваного феномена базується на виокремленні вказаних стадій і характеристиці тривалості та стійкості процесу в них. Літературознавча компетентність у площині «особистісний стан вчителя-словесника» є внутрішньо- та зовнішньоспостережуваним явищем. Внутрішньоспостережуваний стан досліджуваного феномена — це інтегральне відчуття комфорту в тих чи інших підсистемах організму або всього організму загалом, що зафіксоване свідомістю суб'єкта на певний момент діяльності; гармонійне поєднання концепцій «Я-професійне» та «Я-особистісне»; переживання особистістю свого професійного акме. Зовнішньоспостережуваний стан вияву літературознавчої компетентності професіонала-філолога — це рівень благополуччя особистості, що визначається за зовнішніми ознаками [1].

Отже, згідно з дослідницькою позицією, що ґрунтується на виокремлених методологічних підходах, концептуальних положеннях праць учених щодо моделювання складних системних педагогічних об'єктів, зміст і структуру літературознавчої компетентності можна повноцінно усвідомити шляхом поєднання її особистісного (до складу якого входить ціннісно-мотиваційний), освітнього (до складу якого входить когнітивний), концептуального (до складу якого входить нормативний і конвенційний) і діяльнісного (до складу якого входить операційно-діяльнісний і рефлексивний) аспектів. При цьому слід ураховувати три виокремлені площини літературознавчої компетентності: 1) як складної інтегральної індивідуально-особистісної властивості, що є результатом професійної підготовки; 2) як процесу фахової діяльності; 3) як особистісного стану висококваліфікованого вчителя. В утвердженні власного погляду на наяв-

ність окреслених взаємозалежних підсистем особистісно-професійного феномена ми керувалися ідеєю, що літературознавчу компетентність не можна розглядати лише як певну сукупність знань і вмінь або зводити до позитивного набору якостей особистості, натомість слід шукати комплексну характеристику вимог до особистості вчителя української мови і літератури й специфіки його літературознавчої діяльності.

Концептуальними положеннями у проектуванні робочої моделі літературознавчої компетентності стали такі авторські світоглядні позиції:

1) літературознавча компетентність учителя української мови і літератури — це ієрархічна сукупність властивостей особистості, які формуються у процесі фахової підготовки, тобто певний освітній результат, що передбачає здатність майбутнього учителя української мови і літератури виконувати дії, пов'язані зі сприйняттям, осмисленням, усвідомленням й адекватною інтерпретацією художніх, літературно-критичних і наукових текстів, формуванням читацької культури учнів і виробленням у них критичного творчого мислення;

2) літературознавча компетентність учителя української мови і літератури є одночасно результатом особистісного і професійного розвитку, який відображає ступінь відповідності/невідповідності літературознавчої підготовки фахівця державним галузевим стандартам, що зумовлює її взаємозв'язок із категоріями «професіограма» і «професійна готовність до літературознавчої діяльності»;

3) літературознавча компетентність учителя української мови і літератури є комплексним синтетичним утворенням, що складається з освітньо-змістового, ціннісно-орієнтаційного і діяльнісно-практичного компонентів;

4) літературознавча компетентність учителя української мови і літератури реалізується у процесі професійної діяльності як невід'ємний компонент його професійної компетентності, структуру якої утворюють об'єктивні й суб'єктивні складники, що сприяють ефективному виконанню педагогічної діяльності;

5) літературознавча компетентність учителя української мови і літератури — це цілісний багаторівневий комплекс властивостей особистості, що на індивідуально-особистісному професійному рівні (маємо на увазі індивідуальний стиль педагогічної діяльності) забезпечує раціональне й творче використання літературознавчих знань і вмінь для розуміння, усвідомлення, кодування і декодування сенсів змісту твору;

6) літературознавча компетентність учителя української мови і літератури не тільки виявляється, але й розвивається у процесі формування комплексу знань, умінь і навичок, необхідних для адекватного сприймання, розуміння, усвідом-

лення й інтерпретації як окремих мистецьких явищ літературного процесу, так і літературно-художнього простору загалом; причому динаміка та якість її розвитку залежать від рівня сформованості індивідуально-особистісних психічних утворень (філологічних здібностей, поетичного сприйняття дійсності, образного мислення, творчого критичного мислення, відтворювальної мовленевої уяви, лінгвістичної спостережливості тощо), тобто можна стверджувати їх діалектичну єдність;

7) результативність формування і розвитку літературознавчої компетентності забезпечується гармонійним поєднанням певних особистісних якостей як учителя української мови і літератури, так і майбутнього фахівця:

– активного позитивного ставлення, глибокого інтересу й схильності до літературознавчої діяльності;

– наявності таких рис характеру, як принциповість, тактовність, толерантність, емпатійність, рефлексивність тощо;

– переживання емоційних станів радості і задоволення від сприйняття художніх текстів, усвідомлення сутності мистецьких явищ, власної творчої і наукової діяльності під час виконання різних видів літературознавчої діяльності;

– наявності комплексу специфічних літературознавчих знань, умінь і навичок, що реалізуються у системі виконання мети і завдань шкільної літературної освіти, а також динамізму, гнучкості та легкості в опануванні цих знань, формуванні умінь і навичок;

– наявності відповідних індивідуально-психологічних особливостей у сенсорній, інтелектуальній, емоційно-вольовій сферах особистості, що відповідають вимогам професійної діяльності вчителя української мови і літератури, і літературознавчої обізнаності, ерудиції, фактичних знань з теорії, історії літератури та літературної критики як логічно обґрунтованої інформації про явища і процеси літературно-художньої практики, теорію та методологію літератури, зафіксовані в свідомості людини;

– професійних умінь як психічних утворень, які полягають у засвоєнні людиною способів і навичок літературознавчої праці та механізмів їх використання у власній діяльності, а також визначають динамічність, гнучкість і легкість у здобутті специфічних літературознавчих знань, умінь і навичок та розвитку філологічних здібностей.

Осмилення специфіки літературознавчої компетентності вчителя української мови і літератури у кожній із трьох площин дало можливість окреслити загальний зміст освітньо-змістового, ціннісно-орієнтаційного і діяльнісно-практичного компонентів досліджуваного феномена.

Освітньо-змістовий компонент: навички як дії, сформовані в процесі повторення і доведені до автоматизму.

Ціннісно-орієнтаційний компонент: мотиви до здобуття, удосконалення літературознавчої освіти протягом усього життя і подальшого саморозвитку на основі самостійного вдумливого літературно-критичного читання текстів різних стилів і типів; професійні вміння як психічні утворення, які полягають в інтерпретації і трансфесіюлізації загальнокультурних цінностей, відображених у художніх текстах, та умінні логічно формулювати власні роздуми стосовно конкретного мистецького явища, зумовлені почуттями, особистісними читацькими інтересами, з метою спонукання вихованців до ознайомлення з художніми творами та їх аналізу; теоретико-практична готовність адекватно сприймати конкретні твори словесного мистецтва, визначати особливості індивідуального стилю митців на основі аналізу художнього мовлення, користуючись теоретико-літературним інструментарієм, об'єктивно оцінювати художні твори; акмеологічні варіанти як внутрішні мотиви, що зумовлюють потребу в саморозвитку, творчості та самовдосконаленні.

Діяльнісно-практичний компонент: професійна позиція як система сформованих установок і орієнтацій, відношень і оцінок щодо ґрунтового осмилення тексту художнього твору, реальності та перспектив, а також домагань, які визначають характер дій, поведінки у вивченні кожного літературно-художнього явища; формування професійної позиції базується на цілеспрямованості особистості — психологічній властивості, яка поєднує цінності, устремління, потреби людини; індивідуально-психологічні особливості людини як поєднання різних структурно-функціональних компонентів психіки, що визначають індивідуальність, стиль діяльності, поведінки і виявляються в якостях особистості, які сприяють виконанню літературознавчого аналізу кожного явища літературно-мистецької творчості, його об'єктивній літературно-критичній оцінці, проведенню науково-дослідницької і дослідницько-пошукової діяльності в галузі літературознавства; навички формування читацької культури і сприяння розвитку естетичного смаку школярів.

Таким чином, модель літературознавчої компетентності — це авторська концептуально-теоретична схема опису літературознавчої праці особистості фахівця в єдності професійно-діяльнісних і індивідуально-особистісних сутнісних аспектів, представлена сукупністю інтегративних характеристик освітньо-змістового, ціннісно-орієнтаційного і діяльнісно-практичного компонентів та їх системоутворювальних чинників.

Подальше вивчення змісту і структури літературознавчої компетентності майбутніх словесників потребує висвітлення важливих аспектів: виокремлення структурних одиниць аналізу другого порядку — інтегративних компонентів та особливостей їх розвитку на етапі професійної підготовки на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях.

ДЖЕРЕЛА

1. Бодров В.А. Психологические исследования проблемы профессионализации личности / В.А. Бодров // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / под. ред. В.А. Бодрова. — М. : МГУ, 1991. — С. 3—26.
2. Витошко М.И. Методика формирования профессиональной филологической компетентности студентов вузов (на примере спецкурса «Комплексный анализ художественного текста») : автореф. дис. ... канд. пед. наук / М.И. Витошко. — Тольятти : Изд-во ТГУ, 2007. — 30 с.
3. Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. Кн. 1—5 / А.А. Деркач. — М. : Изд-во РАГС, 1999. — Кн. 1: Методолого-прикладные основы акмеологических исследований. — 392 с.
4. Кузьмина Н.В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся / Н.В. Кузьмина // Вопросы психологии. — 1984. — № 1. — С. 54—75.
5. Солодухова О.Г. Становлення особистості вчителя у процесі професійної адаптації / О.Г. Солодухова. — Донецьк : Либідь, 1996. — 175 с.
6. Соломонова А.А. Лингводидактическое описание ключевых компетенций иностранного студента-филолога : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / А.А. Соломонова. — М., 2010. — 24 с.
7. Хоружа Л.Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика / Л.Л. Хоружа. — К. : Преса України, 2003. — 320 с.
8. Якунин В.А. Педагогическая психология : учеб. пособ. / В.А. Якунин. — СПб. : Полиус, 1998. — 639 с.

Рецензент: Семенов О.М., доктор педагогічних наук, професор.

УДК 378(477):378(4)

В.І. Бобрицька,

*професор кафедри освітньої політики Інституту політології та права
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,
доктор педагогічних наук, професор*

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ: КОНТЕКСТ БОЛОНСЬКИХ РЕФОРМ

Сучасна система вищої освіти покликана стати адекватною викликам нового тисячоліття і сприяти процесу європейської інтеграції як пріоритетному напрямку розвитку України. У цьому контексті на вищу освіту покладається завдання підготовки мобільної робочої сили, розширення перспектив її працевлаштування, формування у сучасної академічної і студентської спільноти почуття соціально-культурного партнерства.

Нині відбувається інтенсивний пошук механізмів зближення систем освіти європейських країн, для яких, крім системних змін, пов'язаних з процесами глобалізації, найважливішим чинником реформування є започаткування Болонського процесу. На думку В. Байденка, болонські реформи є водночас європейською відповіддю на явище глобалізації і способом повідомити вищій освіті її європейський вимір [1, 11]. Вважаємо, що надбання й прорахунки модернізації вітчизняної системи освіти доцільно висвітлювати у контурах болонських реформ, ефективність яких можна визначити успіхом розв'язання низки завдань формування європейського освітнього і наукового простору, серед яких підвищення професійної мобільності сучасних фахівців є одним із найбільш значущих. З огляду на це метою статті визначимо

дослідження проблеми професійної мобільності сучасних фахівців у контексті болонських реформ. Для досягнення мети зосередимо увагу на розв'язанні таких завдань:

1) узагальнення наукових підходів до розуміння сутності поняття «професійна мобільність» та обґрунтування ролі сучасної вищої освіти у професійній підготовці мобільних фахівців;

2) здійснення аналізу документів Болонського процесу, що розкривають роль вищих навчальних закладів у наданні студентам і викладачам можливості для удосконалення їх академічної мобільності і мобільності на ринку праці.

Аналіз наукових праць дав змогу з'ясувати, що основою вивчення сутності професійної мобільності стали напрацювання П. Сорокіна, Е. Дюркгейма, М. Вебера, які започаткували розгляд досліджуваного феномену як соціального явища. «Енциклопедія освіти» подає тлумачення, відповідно до якого професійна мобільність є однією з форм соціальної мобільності і характеризується як процес зміни робітниками місця праці [3, 725].

Вважаємо, що зміст поняття «професійна мобільність» не обмежується процесуальною характеристикою означеної категорії. Підтвердження своєї позиції знаходимо у працях Л. Горюнової,